

Devorah Kalekin Fishman *Ideology, Policy and Practice: Education for Immigrants and Minorities in Israel Today*

Kluwer Academic Publishers, 2004. 452 pages.

תמר הורוביץ*

ספר זה מהווה ניסיון חשוב לבדוק את מדיניות מערכת החינוך בישראל כלפי מיעוטים שונים: עולים-מהגרים, עובדים זרים וערביי ישראל. בכתבת ספר זה עמדה הכותבת בפני שני אתגרים תיאורטיים ומתודולוגיים: האחד מתמצה בשאלה אם ניתן לכרוך בכריכה אחת את שלוש הקבוצות, והשני מתמצה בשאלה אם ניתן לראות את רמת המיקרו - כמתיישבת עם רמת המקרו, כלומר אם ניתן לראות קשר ישיר בין הפרקטיקות, המדיניות והאידיאולוגיות.

קלקין מגדירה את מרכיביה של האידיאולוגיה כהערכת המציאות, הגדרת החברה הטובה, הגדרת הקולקטיב ואסטרטגיות ודרכים להשגת המטרות של החברה הטובה. נקודת המוצא שלה בכריכת שלוש הקבוצות נובעת משינוי תפיסות במחקר הסוציולוגי בנושא אתניות והגירה - תפיסות הממקדות את תשומת הלב אל הקשר שבין מדינת הלאום ובין אוכלוסיות שאינן אוכלוסיות הרוב.

בשנים קודמות הדגש היה על הסתגלותן של קבוצות מיעוט לקבוצת הרוב, בעיקר הסתגלות של פרטים למרכז. כיום כשמדובר בהגירה הדגש הוא על משמעות מגע הגומלין בין הרוב לבין המיעוט - יהיה זה קבוצת מהגרים, מיעוטים אתניים, עובדים זרים ואפילו תיירים. פרספקטיבה זו נותנת לנו תמונה מלאה יותר על תהליכים חברתיים בארצות דמוקרטיות.

ואולם נראה שלמרות הפרספקטיבה החדשנית הכותבת לא עשתה את כל הדרך במלואה. מצד אחד הקורא מצפה מצד אחד למערכת מושגית שתצדיק את החיבור של שלוש התופעות האלו גם יחד, ומצד אחר הוא מצפה לקבל כלים לבדוק את המקרה הישראלי בפרספקטיבה משווה של ארצות הגירה אחרות או לחלופין של ארצות בעלות שונות תרבותית וכלכלית. בספר יש הרבה התייחסויות לספרות עדכנית מהעולם, אך אין בו התייחסות לספרות שמנסה להכליל את התופעות של שילוב קבוצות שונות במדינת הלאום למודלים או לדמוי-מודלים. במיוחד חסרו לי התיאוריות של פארך (2000, Parekh), גרילו (Grillo, 1998) ובאובק (Baubock, 1996).

באשר לאתגר השני שהציבה לעצמה הכותבת, האתגר של הולכת הקורא מרמת המקרו לרמת המיקרו, כלומר מן האידיאולוגיה והמדיניות אל הפרקטיקה, הרי שהולכה זו איננה תמיד משכנעת.

בניתוחי אתיחוס לנושא קליטת העלייה. אין שום ספק כי קליטת העלייה עומדת במרכז האידיאולוגיה הציונית - כל ממשלות ישראל, החל מיום הקמת המדינה, הצהירו בקווי היסוד של ממשלתם על קליטת עלייה כערך מרכזי, וכמו כן במשרד החינוך בכלל ובחוזרי מנכ"ל בפרט ישנה התייחסות לערך קליטת העלייה ונקבעת מדיניות התואמת את חשיבותה. אך כפי שטוענים כפיר ופרידברג (1992) במאמרם בעיתון מדינה וממשל בראשית

* אוניברסיטת בן-גוריון

שנות התשעים, מעבר להצגת האידיאולוגיה הבסיסית לא הייתה מדיניות הקליטה מגובשת וברורה, וכן היא לא נבעה בצורה ישירה מהאידיאולוגיות של החברה הישראלית בימיה הראשונים של המדינה, ובייחוד נכון הדבר ביחס לגלי העלייה של שנות התשעים.

החלקיות וחוסר הגיבוש של המדיניות נבע בין השאר מריבוי הגורמים שהיו קשורים בקביעת המדיניות – הסוכנות היהודית, הרשות המשותפת למשרד הקליטה ולסוכנות היהודית, ועדת השרים לענייני קליטה, משרד השיכון, משרד הבריאות, משרד הפנים, משרד החינוך, הרשויות המקומיות והמגזר השלישי – לא פעם המדיניות שעוצבה על ידי גוף אחד מביניהם סתרה את המדיניות שקבע גוף אחר ואף לא עמדה ביחס ישיר לאידיאולוגיה המרכזית של קליטת העלייה. הייתה כאן כעין מטוטלת בין דבקות באידיאולוגיות שהתגבשו בשנות החמישים עד כמעט פרגמטיזם נטול אידיאולוגיה.

אם נבחן את המדיניות ואת הפרקטיקות של קליטת העלייה בשנות התשעים נראה כי מעבר לאידיאולוגיה הבסיסית, השיקולים בגלי עלייה אלו היו יותר פרגמטיים ופחות אידיאולוגיים, ובמיוחד לגבי העלייה מברית המועצות. שני המכניזמים החשובים לקליטת העלייה בשנים אלו היו "קליטה ישירה" ו"סל תרבות". שניהם עמדו במרכז התפיסה של מפלגות הימין שגרסו כי יש לתת לכוחות השוק לפעול, בניגוד למעורבות הממשלה בשנים קודמות שהעדיה על קשר ישיר עם האידיאולוגיה של קליטת עלייה. שר הקליטה מטעם מפלגת השמאל כינה מכניזמים אלו כסוג של "אורוליוז", שכן הם הובילו ליצירת שוליים כלכליים וחברתיים של אוכלוסיות עולים, בעיקר עולים מברית המועצות.

הכותבת ניסתה לפרש את קליטת העלייה האתיופית במרכזי הקליטה אל מול קליטת העולים מברית המועצות כאפליה לטובת העולים הרוסים, אך נראה כי היא אינה מתבוננת בתופעה מנקודת מבט היסטורית. מרכזי הקליטה נבנו בסוף שנות השישים לעולים מארצות הרווחה ולעולים מברית המועצות. הכוונה הייתה לתת לעולים מסגרת תומכת ולהעמיד לרשותם את כל השירותים הנדרשים בתקופה הראשונה מרוכזים במקום אחד. פתרון זה היה פתרון יקר במיוחד אך הוא היה יעיל כשגלי העלייה היו קטנים יחסית. בשנות התשעים, עם בוא העלייה האתיופית, המחשבה הייתה שמרכז קליטה עשוי להיות יעיל עבורם לתקופת מעבר, כיוון שהם מגיעים מחברה שאינה מערבית מודרנית, בניגוד לעולי ברית המועצות שיכלו למצוא את דרכם ללא תמיכה מעין זו כיוון שבאו מחברה תעשייתית מודרנית. המעניין הוא שהעולים מברית המועצות הרגישו מופלים כיוון שלא ניתנה להם האופציה של מרכז הקליטה, ולעומתם טענו חלק מיוצאי אתיופיה כי קליטה ישירה מתאימה להם יותר וכי היו רוצים להחליט על גורלם ולא להיות תלויים במסד הקליטה.

במדיניות פיזור האוכלוסין, שהיא אחת מאבני היסוד של אידיאולוגיית הקליטה, גברו השיקולים הפרגמטיים בכל הנוגע לעולים מברית המועצות. התפיסה הייתה שיש לתמוך בהם גם אם הם רוצים להיקלט במרכז הארץ בניגוד לאידיאולוגיה הציונית, כיוון שהם עתירי הון אנושי.

בנושא שימוש בלשונות אחרות מול העברית התגברה מגמה של סובלנות לגבי השפה הרוסית, בניגוד למדיניות הרואה את ההגמוניה של העברית כחלק מהאידיאולוגיה הציונית. שלילת הגולה התקיימה עד שנות החמישים ומאז ואילך התפיסה השלטת היא שיש לקיים קשר עם הגולה וכי הפתרון של עלייה לארץ איננו הפתרון הבלעדי לעם היהודי. ואמנם מדינת ישראל תורמת כיום לחיים היהודיים בגולה הן משאבים כספיים והן משאבי כוח אדם.

נראה אפוא שלא נוכל לראות את מדיניות קליטת העלייה ואת פרקטיקות הקליטה כעומדות בקשר ישיר עם אידיאולוגיית קליטת העלייה כפי שנוסחה עם הקמת המדינה. היעדר הקשר הישיר בין אלו בולט במיוחד כשמדובר בעלייה מברית המועצות ופחות כשמדובר בעלייה מאתיופיה; לגבי העולים האתיופים הופעל המודל הציוני באינטנסיביות רבה יותר.

תפקידם של ארבעה גורמים בגיבוש המדיניות ויישומה לא הודגש דיו. הגורם הראשון הוא הרשויות המקומיות, שתפקידן לקבוע מי יגיע ליישוב, כיצד יחולק התקציב לחינוך, איזו תמיכה תקבל מערכת החינוך מעבר לתקציב השוטף ולאיוזו תמיכה יזכו העולים. הגורם השני הוא בתי הספר; הללו פעלו פעמים רבות בניגוד לתפיסות הבסיסיות, למשל כשיצרו הפרדה בין העולים לבין התלמידים הוותיקים – הפרדה שלעתים לוותה במחשבה ולעתים הייתה תוצאה של שרירות לב. ריטה סבר (1999), במחקרה על קליטת ילדי עולים בבית הספר, בנתה פרמטרים לאיבחון בתי ספר בהקשר של קליטת עלייה. הפרמטרים הם: הגישה הבסיסית לשינוי, סדרי העדיפויות שמציב בית הספר, וראיית העולים כורזו לשינוי בית ספרי בתחום האסטרטגיות מול ראיית העולים כבעיה חברתית (בספר יש התייחסות למחקריה של ריטה סבר אך לא לטיפולוגיה). גורם שלישי הוא קרן קרב. קרן קרב פיתחה את הקונצפציה של מגשרים בבתי הספר, קונצפציה שעמדה בקשר ישיר עם אידיאולוגיית הקליטה הבסיסית ובמספר רב של בתי ספר כניסתה של קרן קרב יצרה שינוי משמעותי. גורם רביעי וחשוב במדיניות החינוכית היו העמותות למיניהן שהקימו העולים: עמותות לעידוד תרבות ישראלית-רוסית, עמותות לעזרה הדדית ועמותות ספורט. חלק מהללו הפכו בהמשך לתשתית להקמת הרשתות החינוכיות הרוסיות.

בשלושת הפרקים בספר העוסקים בעולים, בעובדים הזרים ובערבים יש חומר מעניין רב, אם כי לא תמיד הוא מוצג בצורה שיטתית. החומר על האתיופים הוא הטוב מביניהם, אך חסרה לי עבודתה של מלכה שבתאי על גוער אתיופי. באשר לשימוש במקורות, העבודה עשירה במקורות ראשוניים ובמחקריים, אך החומר הפובליציסטי איננו מעורר אחד ולא תמיד יכול להוות אסמכתא לפרשנות. החומר המחקרי מעודכן יחסית אך יש לזכור שבחמש השנים האחרונות נכתבו עשרות עבודות, במיוחד בנושאים הקשורים בקליטת עלייה ובעובדים הזרים. מקומן של עבודות אלו נפקד מן הספר שלפנינו, ייתכן שמטעמים מעשיים ומטעמי עיתוי בלבד.

הספר נותן משקל רב מדי להתבטאויותיהם של חברי הכנסת בנושא קליטת העלייה, אף שאלו לא היו שותפים לקביעת מדיניות הקליטה לאורך השנים. ועדת העלייה והקליטה, ומבחינה מסוימת גם ועדת החינוך של הכנסת, לא נהנו מיוקרה גבוהה ולא פעם דיונים מכריעים על קליטת עלייה התנהלו בנוכחות חברי כנסת ספורים. כל זה להוציא את סוגיית "מיהו יהודי" ואת סוגיית תיקון חוק השבות.

לסיכום, הספר עשיר בחומר ומנסה להתמודד עם נושא העולים והמיעוטים לא רק מנקודת מבטן של אוכלוסיות אלו אלא גם מנקודת מבטה של החברה הקולטת. ואף על פי שהמערכת המושגית איננה חדה, בכל זאת יש בה כדי לעורר חשיבה מחודשת על הנושאים המרכזיים שמעסיקים את החברה הישראלית ועל מקורות השסע והקונפליקט בין האוכלוסיות.

מקורות

- כפיר, אהרון, פרידברג, אשר (1992). קביעת מדיניות בתחום קליטת העלייה בישראל. *מדינה וממשל ויחסים בינלאומיים*, 36 (5-27).
- Sever, Rita (1990). "Patterns of coping with the Task at Schools". In (Ed.), horowitz, Tamar, *Children of Perestroika in Israel*, Lanham: University Press of America (pp. 198-190).
- Parekh, Bhiku (2000). *Rethinking multiculturalism*. London: Macmilan Press, Ltd.
- Grillo, Ralph (1998). *Pluralism and the politics of difference*. Oxford: Clarendon Press.
- Baubock, Rainer., Heller, Agnes., Zolberg, Aristide., (1996). *The challenge of diversity*. Vienna: Avebury.